

5. Макаренко Н.В. Адміністративне право: Посібник для здачі екзамена. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт-Издат, 2005. – 235 с.
6. Закон України "Про прокуратуру" від 5 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 4. – Ст. 14.
7. Закон України "Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб" від 4 березня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 236.
8. Закон України "Про правовий режим надзвичайного стану" від 16 березня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 15. – Ст. 588.
9. Закон України "Про правовий режим воєнного стану" від 6 квітня 2000р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 17. – Ст. 691.
10. Закон України "Про державну таємницю" від 21 січня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.
11. Закон України "Про державний кордон України" від 4 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 5.
12. Закон України "Про пожежну безпеку" від 17 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 5. – Ст. 21.
13. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2002. – 576 с.
14. Мірошник Ю. Державна таємниця як складова забезпечення національної безпеки України // Право України. – 2004. – № 9. – С. 32-34.
15. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. проф. В.Б. Авер'янова- К.: Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.
16. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: Підручник / За заг. ред. проф. С.М. Бандурки. – Х., 2000. – 368 с.

Стаття надійшла до редколегії 09.12.2009 р.

О.Д. Коломоєць

**ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ
ДЕЯКИХ ТЕРМІНІВ У СФЕРІ
ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА У СІМ'І**

Стан справ у сфері забезпечення прав і свобод особи, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави і суспільства в цілому. Саме тому сьогодні особлива увага державних органів та установ, громадських організацій, суспільства в цілому спрямована на попередження і протидію порушень прав людини у будь-яких його проявах. Не може бути виключенням і один з його аспектів – насильство в сім'ї. У цьому контексті особливої уваги потребує питання вдосконалення понятійного апарату у цій сфері, вирішення якого в комплексі з іншими новаціями дозволить позитивно вплинути на рівень цього негативного явища.

Ст. 36 Конвенції про права дитини передбачає захист дитини від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини¹. Як справедливо зазначає М.О. Колесник, "право дитини на захист законом її життя, здоров'я, морального, фізичного, духовного розвитку існує в більшості випадків формально і реалізується тоді, коли неповнолітній виступає в ролі злочинця (оскільки чинними кримінальними і кримінально-процесуальними кодексами передбачено особливості відповідальності неповнолітніх). Коли ж скоєно злочин проти самої дитини, то вона не завжди отримує належний захист з боку держави та суспільства"².

Проблемам психологічного, адміністративно та кримінально-правового регулювання суспільних відносин у сфері нормального розвитку неповнолітніх присвячені роботи М.М. Биргеу, О.І. Белової, М.А. Бондаренка, В.І. Ветрова, В.В. Вітвіцької, Л.Л. Гоголевої, В.Т. Дзюби, Л.В. Дорош, В.І. Жунтя, А.Н. Ігнатовича, С.Г. Киренка, М.М. Корчового, Г.Г. Криволапова, К.Б. Левченко, Л.В. Левицької, П.С. Магишевського, В.К. Негоденка, О.В. Негодченка, С.В. Петкова, С.М. Рахметова, В.М. Смитиенка, В.В. Сташиса, І.М. Трубавіної, О.А. Удалової, О.В. Швед, Н.В. Шость, Я.М. Яковлева, О.С. Якубова, С.С. Яценка, Н.С. Юзікової та інших науковців. Опубліковані праці використано автором як вихідні науково-теоретичні основи дослідження обраної теми, проте сьогодні відсутнє її комплексне дослідження.

Метою цієї статті є визначення та розкриття окремих термінів та їх співвідношення у сфері попередження насильства у сім'ї - "дитина", "експлуатація дитини" та "експлуатація дитини в сім'ї", аналіз проблем їх застосування у чинному законодавстві України, виявлення недоліків та прогалин, які заважають здійсненню ефективної протидії насильству над дітьми в сім'ї.

На нашу думку термін "експлуатація дитини" потребує уточнення, а науково-обґрунтоване поняття "експлуатація дитини в сім'ї" взагалі відсутнє, незважаючи на те, що вони в різних варіантах досить часто зустрічаються в текстах нормативно-правових документів (так, КК України містить ст. 150 "Експлуатація дітей")³. Крім того, у досліджуваній сфері немає методологічно єдиного підходу до визначення цих термінів. На необхідності проведення спеціального дослідження проблеми законодавчого розмежування правового статусу та правового захисту різних вікових

¹ Див.: Конвенція про права дитини: Конвенцію ратифіковано Постановою ВР від 27.02.91 №789-ХІІ // Відомості Верховної Ради. - 1991. - № 13. - Ст. 145.

² Див.: Колесник М.О. Об'єкт злочину, передбаченого ст. 150 Кримінального кодексу України "Експлуатація дітей" / М.О. Колесник // Актуальні проблеми сучасної науки і дослідження молодих вчених. - 2005. - С. 109.

³ Див.: Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради. - 2001. - №25 - 26. - Ст. 131 (із змінами).

груп дітей у своїй праці наголошували Н.М. Крестовська та М.А. Готвянська¹.

Вихідними поняттями для дефініції "експлуатація дитини" є терміни "експлуатація" та "дитина", які потребують самостійного розгляду.

В українській мові існують такі назви дитини залежно від її віку: "новонароджений", "немовля", "грудна дитина", "малюк", "дитина дошкільного віку", "дошкільник", "школяр", "хлопчик", "дівчина", "підліток", "парубок", "дівчина", "юнак". У науковій літературі, чинному законодавстві та відомчих нормативних актах крім зазначених зустрічаються такі поняття: "молодший шкільний вік", "дитина молодшого віку", "середній шкільний вік", "старший шкільний вік", "неповнолітня особа", "фізична особа, що не досягла чотирнадцяти років", "малолітній", "малолітня дитина", "неповнолітній", "дитина".

Тлумачення поняття "дитина" у довідковій літературі теж має свої, хоча й незначні, відмінності: "маленька дівчинка або маленький хлопчик"²; людина, яка не досягла дорослого віку"³; особа що не досягла повноліття⁴.

Розглядаючи законодавчо визначену дефініцію "дитина" слід зазначити, що у національному і міжнародному законодавстві вона трактується неоднозначно. Так, у ст.1 Конвенції ООН про права дитини поняття "дитина" визначено як "людська істота, що не досягла віку вісімнадцяти років"⁵.

Про значно нижчий віковий ценз йдеться при визначенні цього ж поняття в одному з останніх ратифікованих Верховною Радою України міжнародному акті (набрав чинності 01.11.2008) – Європейській конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми: "Дитина – особа будь-якого громадянства, що не має 16 років і не має права самостійно вирішувати щодо місця свого постійного проживання за законодавством про місце її постійного

---

¹ Див.: Крестовська Н.М., Готвянська М.А. Використання дітей молодшого віку при збрактуванні: проблеми кваліфікації та юридичного реагування Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) 2005. - № 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal/12.htm> – Заголовок з екрану.

² Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Голов. ред. В.Т. Бусел, редактори-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Василюк-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко. - К.: Ірпінськ: ВТФ "Перун", 2005. - С. 300.

³ Див.: Вікіпедія (вільна енциклопедія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org> – Заголовок з екрану.

⁴ Див.: Українська радянська енциклопедія. Т.3 "Гердан - електрографія" Видання друге. - Київ, 1979. - С. 388 - 389.

⁵ Див.: Конвенція про права дитини: Конвенцію ратифіковано Постановою ВР від 27.02.91 № 789-XII // Відомості Верховної Ради. - 1991. - № 13. - Ст. 145.

проживання, про її громадянство чи за внутрішнім законодавством запитуваної держави"¹.

Аналіз нормативно-правових актів України свідчить, що і в національному законодавстві поняття "дитина" трактується по різному. У ст. 1 Закону України "Про громадянство" зазначається, що "дитина це особа віком до 18 років"².

У ст. 6 "Дитина" Сімейного кодексу України вже не наводиться основного вікового цензу і вводиться поняття "правового статусу дитини"³. При цьому саме поняття "дитина" поділяється на "малолітню" та "неповнолітню". У той же час згідно зі ст.1 Закону України "Про охорону дитинства" "дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше"⁴. Підстави набуття таких прав зазначені в ст. 34 - 35 Цивільного кодексу України і визначаються терміном "набуття повної цивільної дієздатності" - реєстрації шлюбу, праця за трудовим договором, реєстрація матір'ю або батьком дитини, реєстрації суб'єктом підприємницької діяльності⁵.

Зазначене вище має важливе значення в юриспруденції, адже може постати цілком логічне запитання - чи буде особа, яка не досягла 18 років (повноліття) але має статус повнолітньої, визнана такою за підстав застосування до неї положень іншого законодавства (зокрема, положення КК України не передбачають врахування зазначеної обставини)? Чітка відповідь на поставлене запитання сьогодні відсутня. Вважаємо, що законодавець визначив, що повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі цивільні права та обов'язки, тим самим обмеживши застосування даного положення лише в цивільних правовідносинах.

Здійснюючи аналіз даної теми, В.В. Вітвіцька наголошує, що "законодавець не в однаковій мірі охороняє інтереси та права неповнолітніх і малолітніх дітей" та вказує на необхідність урегулювання використання категорій "малолітній" та "неповнолітній"⁶. Подібну думку висловлює й

¹ Див.: Про ратифікацію Європейської конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми: Закон України від 06.03.2008 № 135-VI / Відомості Верховної Ради. - 2008. - № 17. - ст. 177.

² Див.: Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 року № 2235-III / Відомості Верховної Ради. - 2001. - № 13. - Ст. 65 (зі змінами).

³ Див.: Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради. - 2002. - № 21 - 22. - Ст. 1353 (зі змінами).

⁴ Див.: Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III / Відомості Верховної Ради. - 2001. - № 30. - Ст. 142 (зі змінами).

⁵ Див.: Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради. - 2003. - №№ 40 - 44. - Ст. 356 (зі змінами).

⁶ Див.: Вітвіцька В.В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / В.В. Вітвіцька. - К., 2002. - С. 9.

С.Г. Киренко, який зазначає, що частина друга (п. 2) ст.115 КК України визнає умисне вбивство малолітньої дитини (особи до 14 років) обставиною, яка обтяжує відповідальність. У такій ситуації за межами посиленої кримінально-правової охорони залишається велика група неповнолітніх у віці від 14 до 18 років, що не відповідає Конвенції про права дитини, яка вимагає належного захисту всіх осіб у віці до 18 років¹.

У кримінальному праві проблема виникає й при ототоженні термінів "дитина" та "неповнолітній". На думку Н.М. Крестовської та М.А. Готвянської, така позиція є не зовсім коректною. Адже немовлята та діти молодшого віку (до 7 років), які теж є "особами віком до вісімнадцяти років", не можуть бути суб'єктом не тільки злочинної, але й девіантної поведінки через відсутність фізичної на те можливості (немовляти) або неповну соціалізацію та практичну недієздатність (дитина молодшого віку)². Є.М. Товмазова також вказує на подібний недолік – "у назві ст. 137 КК України вживається поняття "дитина", а в диспозиції – "неповнолітній"³ [33, с. 158]³.

Аналізуючи другу складову, тобто термін "експлуатація", (від французького "exploitation") слід зазначити, що у сфері людських відносин досить часто його трактування лежить в політичній площині: безоплатне присвоєння власниками засобів виробництва результатів додаткової праці, а нерідко й частини необхідної праці безпосередніх виробників⁴; – привласнення одними людьми продуктів праці інших людей⁵; – привласнення результатів праці іншої людини без обміну або з наданням в обмін товарів (послуг, грошей), вартість яких менша, ніж вартість праці цієї людини⁶.

¹ Див.: Киренко С.Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / С.Г. Киренко. – К., 2003. – С. 6.

² Див.: Крестовська Н.М., Готвянська М.А. Використання дітей молодшого віку при жебракуванні: проблеми кваліфікації та юридичного реагування. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) 2005. – № 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal/12.htm> – Заголовок з екрану.

³ Див.: Товмазова Є.М. Особа, потерпіла від неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України) / Є.М. Товмазова // Протидія злочинності неповнолітніх: досвід та сучасні проблеми: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (16 квітня 2009 року) / За заг. ред. В.П. Петкова – Кіровоград: КіРЮІ ХНУВС, 2009. – С. 158.

⁴ Див.: Українська радянська енциклопедія Т. 3 "Гердан – електрографія" Видання друге. – Київ, 1979. – С. 542 – 543.

⁵ Див.: Великий глумачий словник сучасної української мови / Голов. ред. В.Т. Бусел, редактори-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Василюк-Дерibas, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко. – К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. – С. 341.

⁶ Див.: Вікіпедія (вільна енциклопедія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org> – Заголовок з екрану.

Що стосується кримінального законодавства, то тут термін "експлуатація" використовується у двох сферах - суспільних (сфері міжособистих відносинах) та технічній. Не зупиняючись в межах даної статті на технічній, зазначимо, що термін "експлуатація" розуміється як суспільно-небезпечне діяння та розкрито у примітках до ст. 149 КК України й вживається у словосполученні з терміном "людина": "під експлуатацією людини слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо"¹. На жаль, у коментарях до нової редакції ст. 149 відсутнє тлумачення терміну "експлуатація", автори обмежились офіційним тлумаченням, наведеним у примітках до цієї статті².

Що ж стосується ст. 150 КК України "Експлуатація дітей", то визначення поняття самого поняття "експлуатація дитини" у КК України відсутнє, а у коментарях до цієї статті під експлуатацією дитини розуміють "привласнення не будь-яких матеріальних результатів (продуктів) її праці (доходу у вигляді матеріальних благ), а лише прибутку як різниці між доходами і виробничими витратами". Зазначається, що "якщо особа не несе виробничих витрат у зв'язку з використанням праці дитини, отримані нею доходи і є фактичним прибутком"³. Крім того, відносно поняття "експлуатація" існує кореспондентне посилання на коментар до вже не чинної на сьогодні редакції ст. 149, у якій, як вже зазначалося, наведене визначення терміну "експлуатація праці", що не є тотожними поняттями. В інших подібних виданнях теж відсутнє чітке визначення дефініції "експлуатація дитини"⁴. Логічно припустити, що простою заміною понять "людина" на "дитина" в зазначеному вище термініві "експлуатація людини" зможемо отримати визначення "експлуатація дитини". Проте ці дії (сексуальна експлуатація, використання в порнобізнесі, примусова праця, примусове надання послуг тощо) матимуть ознаки злочину, передбаченого ст.149 КК України "Торгівля людьми або інша незаконна передача

¹ Див.: Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради. - 2001. - № 25 - 26. - Ст. 131 (із змінами).

² Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України (2-ге вид., перероб. та допов.) / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. - К.: Дакор, 2008. - С. 355.

³ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. - К.: Каннон, А.С.К., 2001. - С. 354.

⁴ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Проф. Коржанський М.Й. - К.: Атіка, 2001. - С. 356 - 357.

людини". Необхідно зазначити, що деякі дії (усиновлення (удочеріння) з метою наживи, втягнення у злочинну діяльність) можуть бути здійснені виключно у відношенні до дитини. Згідно зі ст. 150 КК України "Експлуатація дитини" передбачена кримінальна відповідальність за "експлуатацію дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування з метою отримання доходу" – тобто, термін "експлуатація дитини" знову виступає ключовим для визначення складу злочину, передбаченого цією статтею і потребує уточнення.

У контексті використання терміну "експлуатація дитини" вважаємо, що необхідно розрізняти це поняття та поняття "експлуатація дитячої праці", що є, безумовно, різними, а їх ототожнення, на думку правозахисників, на сьогодні спричиняє певні юридичні колізії¹. На нашу думку, термін "експлуатація дитини" слід трактувати ширше, адже він містить випадки привласнення (отримання прибутку) результатів інтелектуальної чи фізичної праці дитини, яка працює з порушенням норм трудового законодавства або прийнята на роботу з порушенням встановленого трудовим законодавством вікового цензу, а також випадки використання самої дитини (наприклад немовляти у жебракуванні). У даному випадку термін "використання" ототожнюється з "експлуатацією"². Незважаючи на те, що сьогодні завдяки зусиллям науковців, практиків та правозахисників КК України доповнено ст. 150 з позначкою³, яка передбачає кримінальну відповідальність за використання дитини у жебрацтві, вважаємо, що термін "експлуатація дитини" охоплює й це поняття. Такої ж думки експерти Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України, які надавали оцінку зазначеним змінам у національному законодавстві і взагалі вважали, що подібні зміни не доцільні, адже "ст. 150 КК ... за своїм характером охоплює використання малолітніх дітей для жебракування з метою отримання доходу, оскільки це різновид тієї ж експлуатації дитини"⁴.

---

¹ Див.: Тимошук О. Дитяча праця в Україні – традиція / Дзеркало тижня № 32 (711) 30 серпня – 5 вересня 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3855/63875/> – Заголовок з екрану.

² Див.: Обережно! Експлуатація дітей для зборів милостині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.detdom.info/cm/ua/actions/current/5422> – Заголовок з екрану.

³ Див.: Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування: Закон України від 15 січня 2009 року № 894-VI / Урядовий кур'єр від 25.02.2009 – № 34.

⁴ Див.: Зауваження до проекту Закону України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо використання дитини для жебракування)" / Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності (реєстр. № 0981) (друге читання).

Таким чином, погоджуючись з думкою А.І. Долгової, що "конкретизація термінології - неодмінна умова чіткості у розв'язанні проблеми боротьби зі злочинністю" [8, с. 317]¹ вважаємо за необхідне дати авторське визначення "експлуатація дитини" – це незаконне використання самої дитини, або інтелектуальної чи фізичної праці дитини, яка працює з порушенням норм трудового законодавства або прийнята на роботу з порушенням встановленого трудовим законодавством вікового цензу з метою отримання прибутку чи іншої вигоди, що завдає шкоди їх здоров'ю, фізичному розвитку та освітньому рівню.

Також слід наголосити, що поряд з зазначеним терміном досить часто застосовуються терміни "комерційна сексуальна експлуатація дитини"²; "сексуальна експлуатація дитини", "експлуатація праці" та "сексуальна експлуатація"³ які, на нашу думку, теж потребують самостійного наукового дослідження.

Що стосується поняття "експлуатація дитини в сім'ї", то насамперед потрібно дати визначення таким термінам, як "сім'я" та "члени сім'ї", оскільки це має важливе значення для його подальшого трактування.

Юридичне визначення поняття "сім'я" міститься у ч. 1 ст. 3 Сімейного кодексу України, яка передбачає, що "сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік, у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин, не проживають спільно"⁴. В соціології та соціальній психології вона розглядається як заснована на шлюбі та спорідненні мала група, відносини в якій суттєвим чином відбиваються на психічному здоров'ї її членів⁵.

По-своєму трактує поняття сім'ї вільна енциклопедія: "Сім'я – це соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, котрі перебувають у шлюбі, їхніх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей"⁶.

¹ Див.: Криминологія: Учебник для юридических вузов / Под ред. А.И. Долговой. – М., 1997. – С. 317.

² Див.: Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: Навч.-метод. посібник / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубаїна та ін.; За заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: Міленіум, 2005. – С. 45.

³ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2001. – С. 350.

⁴ Див.: Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 21 – 22. – Ст. 1353 (зі змінами).

⁵ Див.: Обозов Н.Н. Межличностные отношения. – Л., 1979. – С. 36.

⁶ Див.: Вікіпедія (вільна енциклопедія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org> – Заголовок з екрану.

Дане визначення має важливе значення, адже сьогодні в нашому суспільстві існують певні образні штампи, за якими агресорами (експлуаторами) щодо дітей в сім'ї виступають виключно батьки дитини. Але відомі випадки, коли саме інші члени сім'ї експлуатують дітей¹.

Згідно з ст.1 Закону України "Про попередження насильства в сім'ї" членами сім'ї можуть бути: особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання².

Отже, можна зробити висновок, що "іншими членами сім'ї", які можуть експлуатувати дитину є: особи, які замінюють батьків; опікун (піклувальник); брат (сестра); племінник (племінниця); тітка (дядько), у тому числі двоюрідні; баба (дід); прабаба (прадід); партнери одного з батьків, які перебувають у цивільному шлюбі, діти таких партнерів.

Враховуючи викладене, вважаємо за необхідне дати авторське визначення терміну "експлуатація дитини в сім'ї" – це незаконне використання з метою отримання прибутку або іншої вигоди батьками, особами, що їх замінюють, іншими членами сім'ї дитини, її інтелектуальної чи фізичної праці, що завдає шкоди їх здоров'ю, фізичному розвитку та освітньому рівню.

Слід зазначити, що терміни "експлуатація дитини" та "експлуатація дитини в сім'ї" мають певні відмінності, які визначаються насамперед тим, що суб'єктом експлуатації дитини в сім'ї виступає особа, яка пов'язана з нею сімейними зв'язками. Це означає, що в даному випадку не важливо, чи був укладений договір (усний чи письмовий) щодо виконання певного виду робіт, виконання яких може завдати шкоду здоров'ю дитини, її фізичному розвитку та освітньому рівню, а також те, що дитина знаходиться у правовій, соціальній та психологічній залежності від зазначеної особи. Тобто злочини скоює особа, яка за законом зобов'язана представляти й захищати права й законні інтереси дитини.

У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до ст. 150 "Експлуатація дітей" КК України, у якій би передбачалась відповідальність батьків та інших членів сім'ї як спеціального суб'єкта злочину. Також вважаємо за необхідне підтримати погляд О.І. Белової, яка пропонує у ч. 2 ст. 150 КК, ч. 2 ст. 304 КК та ч. 2 ст. 323 КК передбачити кваліфікуючу ознаку "вчинення батьком, матір'ю, опікуном чи піклувальником, іншим членом сім'ї, а також працівником виховної, освітньої, лікувальної або іншої

---

¹ Див.: Шуба В. Захист дітей від експлуатації – першочергове завдання прокурорів / В. Шуба // Вісник прокуратури. - 2003. - № 2. - С. 90 - 92.

² Див.: Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 року № 2789-III // Відомості Верховної Ради. - 2002. - № 10. - Ст. 70 (із змінами).

установи, зобов'язаним здійснювати виховання потерпілого або піклуватися про нього¹.

Слід звернути увагу, що в Україні такими науковцями, як Н.С. Юзікова², В.В. Вітвицька³, С.В. Колесніков⁴ обґрунтовано необхідність виокремлення в Особливій частині КК розділу, який би включав злочини проти неповнолітніх. Зокрема, О.І. Белова пропонує розділ за назвою "Злочини проти сім'ї та неповнолітніх", котрий має об'єднувати посягання на сімейні відносини та відносини щодо нормального розвитку неповнолітнього, які являють обов'язкову та безальтернативну ознаку їх основного складу⁵.

На основі здійсненого дослідження з метою недопущення колізій та з метою ефективного застосування норм права пропонуємо ввести в чинне законодавство наступні зміни, які б передбачали градації назв дитини залежно від її віку та сфери застосування: "новонароджений" - з моменту народження до 4 тижнів; "немовля" - віком до 1,5 років; "малюк" - віком від 1,5 до 3 років; "дитина дошкільного віку" - від 3 до 6 років; "дитина молодшого шкільного віку" - від 6 до 10 років; "дитина середнього шкільного віку" - від 10 до 13 років; "дитина старшого шкільного віку" - від 13 до 18 років; "малолітній" - від народження до 14 років; "неповнолітній" - від 14 до 18 років; "дитина" - від народження до 18 років.

Вважаємо, що головним об'єктом профілактичного впливу у сфері попередження злочинів, пов'язаних в експлуатацію дітей, повинні бути родина і сімейне виховання, адже розвиток суспільства неможливий без розвитку та зміцнення сім'ї - його первинного осередку.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2009 р.

¹ Див.: Белова О.І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / О.І. Белова. - К., 2007. - С. 21.

² Див.: Юзікова Н.С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх: Дис. ... канд. юрид. наук. - К., 1999. - 20 с.

³ Див.: Вітвицька В.В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / В.В. Вітвицька. - К., 2002. - С. 8 - 9.

⁴ Див.: Колесніков С.В. Процес формування особистості неповнолітнього як об'єкт кримінально-правової охорони / С.В. Колесніков // Вісник Університету внутрішніх справ. - 1999. - № 5. - С. 190.

⁵ Див.: Белова О.І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / О.І. Белова. - К., 2007. - С. 15.